

Η Εκπαίδευση σε Σκοτεινούς Καιρούς: Φασισμός, Δημοκρατία και η Δύναμη της Κριτικής Παιδαγωγικής

Ζούμε σε καιρούς που εγκυμονούν κινδύνους- καιρούς που χαρακτηρίζονται από την κατάρρευση των δημοκρατικών θεσμών και την άνοδο αυτού που αποκαλώ «νεοφιλελεύθερου φασισμού», την τοξικότητα της φυλετικής κάθαρσης και τη μετατροπή της εκπαίδευσης σε εργοστάσιο κατήχησης για τον εθνικισμό των λευκών. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, και όλο και περισσότερο σε όλο τον κόσμο, γινόμαστε μάρτυρες ενός οργανωμένου αυταρχικού σχεδίου που επιδρά σε βάθος στην σφαίρες του πολιτισμού, της εκπαίδευσης αλλά και της οικονομίας.

Στο επίκεντρο αυτής της κρίσης βρίσκεται μια νέα μορφή φασισμού - μια μορφή που δεν ενδύεται στρατιωτική στολή, αλλά μεταμφιέζεται χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της ελευθερίας, των αγορών και της θρησκείας. Αυτό που αποκάλεσα «νεοφιλελεύθερο φασισμό» λειτουργεί μέσω της οικονομικής βίας, της πολιτιστικής καταπίεσης και ενός οργανωμένου σχεδίου διαγραφής της μνήμης, της ιστορίας και του γραμματισμού του πολίτη (civic literacy). Δεν πρόκειται για μια αναβίωση του αυταρχισμού του χθες - πρόκειται για μια τερατώδη εξέλιξη του καπιταλισμού, που επιταχύνεται από τη ληστρική, αρπακτική αρχιτεκτονική των οικονομικών συναλλαγών (predatory finance), ενώ εξοπλίζεται μέσω της πανταχού παρούσας ψηφιακής επιτήρησης και της επιταχυνόμενα ενισχυμένης κρατικής τρομοκρατίας. Όπως μας θυμίζει ο Brecht, «όσοι είναι κατά του φασισμού χωρίς να είναι κατά του καπιταλισμού..., είναι σαν τους ανθρώπους που θέλουν να φάνε το μοσχάρι τους χωρίς να σφάξουν το μοσχάρι».

Ο νεοφιλελευθερισμός έχει αποφλοιώσει τον αστικό ιστό των κοινωνιών μας. Εκθειάζει και αποθεώνει το αχαλίνωτο προσωπικό συμφέρον, την ιδιωτικοποίηση, την απορρύθμιση, τον ακραίο ατομικισμό, καταδικάζοντας την ίδια στιγμή οτιδήποτε εμποδίζει τις αγορές, το ελεύθερο εμπόριο και την εμπορευματοποίηση όλων των κοινωνικών σχέσεων. Υποβιβάζει την ιδιότητα του πολίτη σε καταναλωτισμό και τη δημόσια ζωή σε κοινές συναλλαγές της αγοράς. Διαγράφει την ιδέα του κοινού καλού και νομιμοποιεί την συνταρακτικά ακραία ανισότητα, τον συστημικό ρατσισμό, τον милитарισμό και την οικολογική καταστροφή καθιστώντας όλα τα παραπάνω ως τη νέα κανονικότητα της εποχής. Ο νεοφιλελευθερισμός προχωράει ακάθεκτος, σε όλα τα παραπάνω, προσφέροντας τον σαγηνευτικό μύθο ότι «δεν υπάρχει εναλλακτική λύση». Ευδοκίμει με την εσφαλμένη υπόθεση ότι ο καπιταλισμός και η δημοκρατία είναι έννοιες συνώνυμες.

Ζούμε πλέον σε μια εποχή γκανγκστερικού καπιταλισμού (gangster capitalism). Μη μπορώντας πλέον να νομιμοποιηθεί μέσω υποσχέσεων για ανοδική κινητικότητα ή κοινωνική πρόοδο, ο καπιταλισμός έχει φτάσει σε ένα σημείο καμπής - ένα σημείο όπου συγκλίνει με τον υπερεθνικισμό, τον ρατσισμό και την κρατική βία. Το αποτέλεσμα είναι μια αργόσυρτη κάθοδος σε έναν φασισμό του 21ου αιώνα. Αυτό είναι εμφανές όχι μόνο στην Ουγγαρία, την Ινδία, την Αργεντινή και την Ιταλία - αλλά το πιο ανησυχητικό - στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου ο Donald Trump επέστρεψε στην εξουσία με μια πολιτική πλατφόρμα ανοιχτής ωμότητας, αυταρχισμού και φυλετικής τρομοκρατίας.

Ο Τραμπισμός (Trumpism) δεν είναι απλώς ένα πολιτικό κίνημα - είναι ένα αυταρχικό σχέδιο που στοχεύει στη διάλυση της δημόσιας εκπαίδευσης και όλων των πολιτιστικών μηχανισμών που χρησιμεύουν ως προστατευτικοί χώροι για την κριτική σκέψη. Σε όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες γινόμαστε μάρτυρες μιας επιθετικής εκστρατείας για την αναδιαμόρφωση των σχολείων και των πανεπιστημίων σε όργανα ιδεολογικού ελέγχου. Τα βιβλία απαγορεύονται, οι καθηγητές δέχονται επιθέσεις, οι σπουδές φύλου και οι εθνοτικές σπουδές (ethnic studies) εξαλείφονται, η τρανς ταυτότητα δέχεται επιθέσεις, οι φοιτητικές διαμαρτυρίες ποινικοποιούνται και οι ειλικρινείς αδιάβλητες ιστορικές αφηγήσεις (honest historical narratives) που προωθούν ανοιχτές και ελεύθερες συζητήσεις καταστέλλονται. Τούτο δεν αφορά μια συμβολική διαμάχη, πρόκειται για μια κρατικά εγκεκριμένη πολιτική που εφαρμόζεται.

Από τη Φλόριντα μέχρι το Τέξας, οι ακροδεξιοί κυβερνήτες μετατρέπουν την εκπαίδευση σε μέσο καταστολής. Οι εκπαιδευτικοί απειλούνται με ποινικές διώξεις για την αναγνώριση της διαφορετικότητας των φύλων ή του δικαιώματος της τεκνοθεσίας. Σε εθνικό επίπεδο, οι ακτιβιστές φοιτητές -ιδιαίτερα αυτοί που διαμαρτύρονται για την υποστήριξη των ΗΠΑ στη γενοκτονική επίθεση του Ισραήλ στη Γάζα- παρακολουθούνται, συλλαμβάνονται και σε ορισμένες περιπτώσεις, απάγονται βίαια και κρατούνται σε κέντρα κράτησης χωρίς διαφάνεια ή άλλη δίκαιη διαδικασία. Οι ενέργειες αυτές σηματοδοτούν μια επισφαλή και επικίνδυνη κλιμάκωση της χρήσης της κρατικής εξουσίας για τη συντριβή της διαφωνίας και την καταστολή της δημοκρατικής έκφρασης.

Ουσιαστικά βρισκόμαστε σε μια ιστορική περίοδο επιταχυνόμενου εκφασισμού (fascism on steroids). Ζούμε πρακτικές αποσιώπησης της διαφωνίας, διαγραφής του παρελθόντος και απάλειψης κάθε μελλοντικής εναλλακτικής προοπτικής (απάλειψη του μέλλοντος). Στόχος του φασισμού σήμερα, δεν είναι μόνο να ελέγξει την εκπαίδευση, αλλά να καταστρέψει τις χειραφετητικές δυνατότητές της - να εξαλείψει την ίδια την ιδέα ότι η εκπαίδευση μπορεί να χρησιμεύσει ως δημοκρατική δημόσια σφαίρα, να διαμορφώσει και να συγκροτήσει ένα μορφωμένο κοινό που θα μπορεί να φανταστεί και να διανοηθεί ένα ριζοσπαστικό δημοκρατικό μέλλον.

Γιατί αυτή η εμμονή με την εκπαίδευση; Επειδή η ακροδεξιά καταλαβαίνει κάτι που πολλοί φιλελεύθεροι ξεχνούν: ότι η εκπαίδευση γίνεται επικίνδυνη όταν διδάσκει στους ανθρώπους να σκέφτονται, να αμφισβητούν, να θυμούνται, να ονειρεύονται και να δρουν. Αυτές οι επιθέσεις δεν αφορούν απλώς τον έλεγχο της εκπαίδευσης - αφορούν την εξάλειψη της δυνατότητας η εκπαίδευση να χρησιμεύσει ως δημοκρατική δημόσια σφαίρα - μια σφαίρα που υπερασπίζεται και επιτρέπει τη

δημοκρατία να ανθίζει.

Οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται μια νέα πολιτική και παιδαγωγική γλώσσα. Είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μια πιο επείγουσα από ποτέ κατάσταση προκειμένου η εκπαίδευση να λογίζεται κεντρικό στοιχείο της πολιτικής. Το διακύβευμα εδώ είναι η έννοια της εκπαίδευσης ως ηθικό και πολιτικό σχέδιο, η εκπαίδευση που ριζώνει και σκοπεύει στην ατομική ενδυνάμωση και την κοινωνική χειραφέτηση. Πρόκειται για μια πλευρά της εκπαίδευσης που ενθαρρύνει την ανθρώπινη δράση, που δεν αρκείται στο να καταστήσει τους ανθρώπους μόνο κριτικούς στοχαστές αλλά και αφοσιωμένους πολίτες, φορείς κοινωνικής και πολιτικής δράσης. Πρόκειται για εκείνη την παιδαγωγική που αναγνωρίζει ότι δεν υπάρχει δημοκρατία δίχως ενημερωμένους πολίτες με γνώση και κριτική συνειδητοποίηση.

Κεντρική θέση σε αυτό το επιχείρημα κατέχει η αντίληψη ότι η παιδαγωγική είναι πάντα πολιτική όχι μόνο επειδή θέτει ερωτήματα σχετικά με τη σχέση μεταξύ εξουσίας και γνώσης, αλλά και επειδή συνδέεται με την απόκτηση ικανοτήτων κοινωνικής παρέμβασης και δράσης, αξιών, οραμάτων για το μέλλον, τη δυνατότητα να συνομιλούμε, να γράφουμε και να πράττουμε από μια θέση επίγνωσης, ενδυνάμωσης και επενέργειας.

Παρά τους ισχυρισμούς της κυρίαρχης εξουσίας και των διευθυντικών στελεχών (μάνατζερ) της εκπαίδευσης, η παιδαγωγική δεν είναι ούτε ουδέτερη ούτε είναι απλώς μια μεθοδολογία, ώστε να χρησιμοποιείται ως προκάλυμμα της επιχειρούμενης ταύτισης της εκπαίδευσης και της μόρφωσης με την κατάρτιση. Αυτός εξάλλου είναι ο λόγος για τον οποίο η κριτική παιδαγωγική έχει μεγαλύτερη σημασία από ποτέ. Προσκαλεί τους μαθητές να ξεπεράσουν τον εαυτό τους. Επιβεβαιώνει την ηθική επιταγή να νοιάζονται για τους άλλους. Επανασυνδέει την ιστορική μνήμη με τους σημερινούς αγώνες. Καλλιεργεί τη δράση αντί για την υπακοή και την αλληλεγγύη αντί για τον κυνισμό.

Αφορά την παιδαγωγική που επιμένει ότι αρμόζει στην εκπαίδευση να γίνεται επικίνδυνη - επικίνδυνη για τη φυλετική εκκαθάριση, τον милитарισμό, τον αχαλίνωτο καπιταλισμό και την πολιτική του μίσους και της άγνοιας. Η κριτική παιδαγωγική τόσο στις συμβολικές όσο και στις θεσμικές μορφές της έχει να διαδραματίσει ζωτικό ρόλο στην καταπολέμηση της αναβίωσης της ψευδούς απόδοσης της ιστορίας, της λευκής υπεροχής, του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, της επιταχυνόμενης κρατικής τρομοκρατίας και του υπερεθνικισμού. Καθώς τα ακροδεξιά κινήματα διαδίδουν τοξικές ρατσιστικές και υπερεθνικιστικές εικόνες του παρελθόντος, είναι απαραίτητο να αξιώνουμε την κριτική παιδαγωγική ως ένα έργο ζωτικής σημασίας για την ανάπτυξη και την επιβεβαίωση της ιστορικής συνείδησης και της ηθικής δέσμευσης ως κεντρικών στοιχείων της εκπαίδευσης.

Αυτό ισχύει ιδιαίτερα σε μια εποχή που η ιστορική και η κοινωνική αμνησία έχουν γίνει εθνικό σπορ, καθιστώντας κανονικότητα μια αυταρχική πολιτική που ευδοκimeί στην άγνοια, στον φόβο, στο μίσος και στην καταστολή της διαφωνίας. Η συγχώνευση της εξουσίας, των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και της καθημερινής ζωής δεν έχει μόνο αλλάξει τον χρόνο και τον χώρο, αλλά έχει επεκτείνει την εμβέλεια της δημοφιλούς κουλτούρας μετατρέποντάς τη σε δύναμη εκπαίδευσης. Η κουλτούρα του

ψεύδους, της σκληρότητας και του μίσους, σε συνδυασμό με τον φόβο της ιστορίας και την 24ωρη ροή πληροφοριών, διεξάγει πλέον έναν πόλεμο κατά της χρονικής διάρκειας της προσοχής και των συνθηκών που είναι απαραίτητες για να σκεφτεί κανείς, να στοχαστεί και να καταλήξει σε θεμελιωμένες κρίσεις.

Σήμερα περισσότερο παρά ποτέ, χρειαζόμαστε αίθουσες διδασκαλίας που δεν θα είναι εργοστάσια συμμόρφωσης αλλά καταφύγια κριτικής, κριτικού γραμματισμού και ριζοσπαστικής ελπίδας. Χρειαζόμαστε εκπαιδευτικούς που διδάσκουν στους μαθητές όχι απλώς πώς να βγάζουν τα προς το ζην, αλλά πώς να συγκροτούν και να διαμορφώνουν μια ζωή αφιερωμένη στη δικαιοσύνη, την ισότητα και την ελευθερία. Και χρειαζόμαστε σχολεία που δεν υπηρετούν την αγορά, αλλά ένα ριζοσπαστικό όραμα της δημοκρατίας *per se*.

Μια από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η σημερινή γενιά εκπαιδευτικών, φοιτητών και άλλων είναι η ανάγκη να αντιμετωπιστεί το ερώτημα: τι πρέπει να επιτύχει η εκπαίδευση σε μια κοινωνία; Ή πιο συγκεκριμένα, ποιος είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης σε μια δημοκρατία; Ποιες παιδαγωγικές, πολιτικές και ηθικές ευθύνες πρέπει να αναλαμβάνουν οι εκπαιδευτικοί, οι μουσικοί, οι καλλιτέχνες, οι δημοσιογράφοι και άλλοι εργάτες του πολιτισμού σε μια εποχή που παρατηρείται μια ανησυχητική άνοδος των αυταρχικών καθεστώτων σε όλο τον κόσμο, ιδίως σε τυπικά δημοκρατικές χώρες όπως η Τουρκία, η Ουγγαρία, η Ινδία και η Ιταλία; Πώς μπορούν οι εκπαιδευτικές και παιδαγωγικές πρακτικές να συνδεθούν με την αναβίωση της ιστορικής μνήμης, τους νέους τρόπους αλληλεγγύης, την αναβίωση της ριζοσπαστικής φαντασίας και των οργανωμένων από τη βάση κοινωνικών αγώνων, για μια ριζοσπαστική δημοκρατία; Πώς μπορεί η εκπαίδευση να συστρατευτεί στη διεκδίκηση της δημόσιας μνήμης, στην αμφισβήτηση της κουλτούρας του ψεύδους και στην αποκάλυψη των ιστορικών συνθηκών που μας οδήγησαν στο χείλος του γκρεμού. Σε έναν κόσμο όπου το μέλλον ακυρώνεται από την κλιματική καταστροφή, την αυταρχική εξουσία και τον φονταμενταλισμό της αγοράς, η εκπαίδευση πρέπει να συμβάλει στην επινόηση της ριζοσπαστικής φαντασίας.

Κάθε έννοια της κριτικής παιδαγωγικής, χρειάζεται να εμπνεύσει και να επινοήσει εκείνο το εκπαιδευτικό όραμα και εκείνα τα εργαλεία ώστε να προκύψει μια ριζική αλλαγή στην ατομική και συλλογική συνείδηση. Χρειάζεται να είναι σε θέση να αναγνωρίζει τόσο τις πολιτικές καμένης γης ενός συστήματος βασισμένου στην αγορά που χαρακτηρίζεται από οξυμένες ανισότητες, όσο και τις διεστραμμένες αντιδημοκρατικές ιδεολογίες που το υποστηρίζουν. Αυτή η αλλαγή στη συνείδηση δεν μπορεί να συμβεί χωρίς παιδαγωγικές παρεμβάσεις που μιλούν στους ανθρώπους με τρόπους με τους οποίους μπορούν να αναγνωρίσουν τον εαυτό τους, να ταυτιστούν με τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν και να τοποθετήσουν την ιδιωτικοποίηση των προβλημάτων τους σε ένα ευρύτερο συστημικό πλαίσιο. Ένα τέτοιο έργο είναι τόσο εκπαιδευτικό, βαθιά πολιτικό – και εξαιρετικά επείγον.

Στην Ελλάδα, όπως και σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης, γνωρίζετε καλά αυτή την πίεση. Η νεοφιλελεύθερη λιτότητα, η διάβρωση των δημόσιων θεσμών και η άνοδος του ξενοφοβικού εθνικισμού έχουν βάλει στο στόχαστρο φοιτητές, εργαζόμενους, μετανάστες και εκπαιδευτικούς.

Ξέρετε τι σημαίνει να παρακολουθούνται τα πανεπιστήμιά σας, να ποινικοποιούνται οι διαμαρτυρίες σας, να αποψιλώνονται οι πνευματικοί σας χώροι.

Αλλά εσείς, ίσως περισσότερο από τους περισσότερους λαούς, γνωρίζετε τι σημαίνει να αντιστέκεστε. Από την εξέγερση του Πολυτεχνείου στην Αθήνα το 1973, μέχρι τα κινήματα κατά της λιτότητας της τελευταίας δεκαετίας και τις ισχυρές, συνεχιζόμενες διαμαρτυρίες που απαιτούν δικαιοσύνη για τις 57 ζωές που χάθηκαν στο δυστύχημα του τρένου στα Τέμπη -μια από τις πιο θανατηφόρες τραγωδίες στην πρόσφατη ιστορία της Ελλάδας- οι Έλληνες έχουν δείξει στον κόσμο ότι η εκπαίδευση, τόσο μέσα όσο και έξω από την τάξη, μπορεί να εξελιχθεί σε χώρο αντίστασης, πένθους και ελπίδας. Σήμερα, είναι πιο επείγον από ποτέ να προχωρήσουμε αυτήν την κληρονομιά ένα βήμα παρακάτω - να απορρίψουμε τη σιωπή, να μετατρέψουμε τις αίθουσες διδασκαλίας σε χώρους μνήμης, εξιστόρησης της αλήθειας και συλλογικού αγώνα.

Για να ηττηθεί ο αυταρχισμός -είτε στις ΗΠΑ, είτε στην Ελλάδα, είτε οπουδήποτε αλλού- θα χρειαστεί όλοι/όλες εκπαιδευτικοί, φοιτητές, καλλιτέχνες, δημοσιογράφοι και εργαζόμενοι στον πολιτισμό, να πάρουν θέση. Θα χρειαστεί μια νέα γλώσσα κριτικής που θα ξεσκεπάζει την εξουσία και μια γλώσσα της δυνατότητας που θα τολμά να φανταστεί ένα διαφορετικό μέλλον.

Όπως προειδοποίησε η Hannah Arendt, ο φασισμός δεν ζει μόνο στο παρελθόν. Οι σπόροι του είναι αδιαλείπτως παρόντες - προσμένοντας τις συνθήκες να αναπτυχθούν. Καθήκον μας είναι να καταστήσουμε αυτές τις συνθήκες στείρες και αφιλόξενες.

Επιβάλλεται να αγωνιστούμε για μια εκπαίδευση που υπερασπίζεται την ιστορική μνήμη, συντηρεί τη φαντασία των πολιτών και καλλιεργεί την ικανότητα να σκεφτόμαστε και να ενεργούμε ηθικά. Πρέπει να διδάξουμε στους μαθητές όχι μόνο πώς ασκούν κριτική, αλλά και πώς να αγωνίζονται για την αλήθεια, να υπερασπίζονται και να προωθούν, σ' όλη της την έκταση, την ανάπτυξη/εξάπλωση μιας ζωντανής, σφριγηλής ριζοσπαστικής δημοκρατίας.

Η κριτική παιδαγωγική είναι η άρνηση του να αφήσουμε τη βία, την άγνοια και την καταστολή να καθορίζουν το μέλλον μας. Είναι ένα κάλεσμα να μιλήσουμε, να δράσουμε και να διδάξουμε με τρόπο που να αποκτά σημασία η δημοκρατία - και σαν να είναι εφικτός ένας άλλος κόσμος. Γιατί είναι! Αλλά μόνο αν αγωνιζόμαστε γι' αυτό (another world is possible. Because it is. But only if we fight for it).

Το κείμενο αποτελέσε την εισήγηση του συγγραφέα στο πλαίσιο της παρουσίαση του βιβλίου του Henry A. Giroux, *Για την Κριτική Παιδαγωγική*, μτφρ. Ιωάννα Βραχωρίτου, επιστημονική επιμέλεια: Τάσος Λιάμπας, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα, 2024. Η παρουσίαση του βιβλίου οργανώθηκε από το Εργαστήριο Παιδαγωγικών Ερευνών και Εφαρμογών στην Εκπαίδευση (ΕΠΕρεφε) του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΠΤΔΕ) του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΡU) σε συνεργασία με τις Εκδόσεις Gutenberg, στην Αίθουσα Λόγου & Τέχνης, Πύργος Παιδαγωγικής Σχολής την Πέμπτη 3 Απριλίου 2025.

ΕΠΕρΕφε, ΠΤΔΕ-ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, 3/4/2025

Το κείμενο δημοσιεύτηκε, την επόμενη μέρα της εκδήλωσης [εδώ](#) και η επιμέλεια μετάφρασης έγινε από τους Τάσο Λιάμπα & Γιάννη Κάσκαρη.

Ο Henry A. Giroux είναι καθηγητής στο McMaster University. Το τελευταίο του βιβλίο έχει τίτλο *The Burden of Conscience: Educating Beyond the Veil of Silence* (Bloomsbury, 2025).